

Sprekend Humanisme

Uitwerking de lezing van:

Anton Constandse (1899-1985)

Datum : 16-02-1976
Lokatie : Haarlem
Onderwerp(en) : Geschiedenis van Haarlem, geestelijke structuur van de stad, historie en activiteiten van de afdeling Haarlem van De Vrije Gedachte

Duur interview : 46:24 (min/sec)

Naam / functie interviewer(s) : Niet van toepassing

Kader/context : Deze lezing is gehouden in het kader van het 75-jarig bestaan van De Vrije Gedachte Haarlem.

Niveau van uitwerking : Indicatief (globaal. Tijd/onderwerp + kernzin(nen) en evt. opmerking)

Drager : Gedigitaliseerde opname van een geluidscassetteband WAV bestand **WAV- 140-A**.

Datum uitwerking : 10 oktober 2014

Uitgewerkt door : Marieke Nap

Respondent : A.L. (Anton) Constandse (1899-1985)

Constandse was vrijdenker, humanist en anarchist. Hij was een productief publicist en spreker, onder andere over moderne geschiedenis, politiek, literatuur, filosofie, wetenschap en cultuur, en seksualiteit. Voor de oorlog schreef hij onder meer voor *Alarm* (anarchistisch tijdschrift), *De Vrijdenker* en *De Vrije Arbeider*. Hij gold in die tijd als notoir anarchist. In 1927 en 1934 werd hij wegens opruiing in gearresteerd en in 1932 nam de overheid zijn publicatie *Nederland, God en*

Oranje in beslag. Constandse noemde zich vanaf 1917 'sociaal-anarchist', maar nadat hij in 1938 de Spaanse Burgeroorlog had bezocht, verloor hij zijn vertrouwen in de haalbaarheid van het politieke anarchisme. Wel bleef het anarchisme de rest van zijn leven een cultureel uitgangspunt voor hem.x

Bijna de hele oorlog (oktober 1940 tot september 1944) was Constandse geïnterneerd, onder andere in Buchenwald en St. Michielsgestel. Mede door de contacten die hij daar opdeed, kon hij na de oorlog hoofdredacteur buitenland worden bij de liberale kwaliteitskrant het *Algemeen Handelsblad* (1946-1964). Daarnaast schreef hij o.a. voor *De Vrijdenker* en *Verstandig Ouderschap* (NVSH).

Na zijn pensioen publiceerde hij vooral in *De Gids*, *Vrij Nederland*, *De Nieuwe Linie* en *De As*, en sprak hij wekelijks een commentaar uit voor de VPRO. In de jaren '60 ontdekte de protestgeneratie hem als inspirator.

Constandse was van 1957-1961 lid van het hoofdbestuur van het Humanistisch Verbond. Van 1954 tot 1964 was Constandse vaste medewerker van het humanistisch wetenschappelijk tijdschrift *Rekenschap*, en van 1968 tot 1970 was hij hoofdredacteur van het blad *Mens en Wereld*.

In 1973 ontving hij de Dr. J.P. van Praag-prijs omdat hij 'tallozen bewust maakte van de waarden van het vrije denken en het humanisme'.

Teller: minuut/sec	Index/onderwerp:	Opmerkingen:
00:00:00	Inleiding.	Het succes van de vrijdenkersvereniging is niet af te meten aan het aantal leden. Er zijn grote successen geboekt, maar veel vrije geesten dienen hun idealen op andere terreinen dan binnen De Vrije Gedachte en het Humanistisch Verbond.
02:14	Kerkelijke kaart Haarlem.	Een derde van Haarlem is katholiek, een derde protestant, en een derde niet-kerkelijk of bijvoorbeeld doopsgezind. In werkelijkheid is slechts een derde van die katholieken en protestanten praktiserend. De emancipatie binnen de kerken kan niet meer ongedaan gemaakt worden – vandaar een gelukwens aan het pionierswerk van de vrijdenkersvereniging.
05:38	Speciale band met Haarlem.	Constandses moeder is in Haarlem geboren. Hij hield er veel voordrachten en woont er al meer dan 30 jaar.

Teller: minuut/sec	Index/onderwerp:	Opmerkingen:
07:25	Geestelijke structuur Haarlem	De stad is nooit volledig calvinistisch geweest. Er waren altijd grote groepen katholieken, die de vrijheid van denken niet bedreigden, en veel kleine groeperingen, vooral doopsgezinden.
09: 55	Doopsgezinden en Wederdopers.	De doopsgezinden, een speciale fractie binnen kerkelijk Haarlem, gaan terug tot de Wederdopers, die rond 1530 zijn opgestaan. Ze verkondigden de ondergang van de wereld. Bakker Jan Matthijsen trok met 12 profeten naar Münster, waar katholieken en protestanten een bloedbad aanrichtten. Ook kwam er een opstand in Amsterdam waar de Wederdopers werden gemarteld en gedood.
12: 37	Nakomelingen Wederdopers.	De nakomelingen van de Wederdopers waren geweldlozer. Ze hadden geen vastgestelde geloofsbelijdenis, geen eed, geen krijgsveld. Dankzij de catechisatie van een zeer vrijzinnige doopsgezinde predikant stapte Constandse over naar De Vrije Gedachte (DVG).
14: 01	Coornhert.	Coornhert, een groot humanist uit de 16e eeuw, was secretaris van het stadsbestuur. Hij schreef over de kunst van het goede, ware leven, kwam op voor de vrijheid van geweten, geloven en godsdienstuitoefening en was vrijdenker nog voor DVG bestond.
16: 50	Bataafse Republiek.	Haarlem speelde een merkwaardige rol tijdens de Bataafse Republiek. Van 1795-1806 speelden in het bestuur de vrije geesten in Haarlem een grote rol.

Teller: minuut/sec	Index/onderwerp:	Opmerkingen:
18: 59	Twee namen rond de pre-Dageraad: Bakels en Van Vloten	1. Bakels. Deze gewezen doopsgezind predikant trok fel van leer tegen katholieken en de bijbel. 2. Johannes van Vloten. Hij ging uit van Feuerbach: godsvoorstellingen zijn scheppingen van de mensen zelf. Hij schreef verhandelingen, was ontzaglijk vruchtbaar en soms uitermate agressief.
24: 28	Van Vloten en DVG.	Van Vloten gaf van 1865-1883 <i>De Levensbode</i> uit, daarna <i>De Humanist</i> . In De Dageraad verdedigde hij filosofieën, de kritiek op het christendom en de ethiek van De Vrije Gedachte.
26: 03	50 jaar De Dageraad Haarlem.	In 1901 wordt De Dageraad in Haarlem gesticht. Het 50-jarig gedenkboek had bijdragen van A.H. Gerhard, J.J. Groot en Ten Bokkel. Groot keerde zich tegen het priesterschap en vond godsdienst geen private, maar een maatschappelijke en politieke aangelegenheid.
29: 33	Rond 1910: debatten in Haarlem.	In 1911 is er een debat met A.H. de Hartog, oprichter van De Middaghoogte. In 1909 heeft er een groot debat plaats tussen Domela Nieuwenhuis en De Hartog, waar reusachtig veel belangstelling voor is.
32: 20	Geschiedenis vanaf 1910.	In 1926 viert men het 25-jarig bestaan van Haarlem en het 70-jarig bestaan van de landelijke Dageraad. In 1940 heft men zich vrijwillig op en men vernietigt de archieven uit angst voor de Duitsers. In 1945 herleeft de vereniging onder invloed van Luuk van de Putten.
33: 52	Rapport van Van de Putten over DVG.	Van de Putten geeft in 1945 een rapport uit over de werkzaamheden van DVG. Hij noemt onder andere een vechtpartij met de katholieken op de markt.

Teller: minuut/sec	Index/onderwerp:	Opmerkingen:
35: 09	Overige activiteiten DVG.	DVG organiseerde verder een openluchtmeeting, een jaarlijkse optocht met muziekkorpsen, het grote congres in 1926 vanwege 25 jaar DVG en 70 jaar landelijke Dageraad en een zonnewendefeest tussen de twee wereldoorlogen.
38: 50	Optreden van Paul Diebel.	Paul Diebel kon stigmata opwekken en hield een tournee, tot woede van heel rooms Haarlem. Alleen leden van DVG hadden toegang tot de bijeenkomst. Daardoor had de afdeling Haarlem tijdelijk opeens erg veel leden.
42: 16	Van 1940 tot 1945.	In maart 1940 is er de laatste en belangrijke bijeenkomst met Van den Brink. De herrijzenis kwam in de tweede helft van '45.
43: 58 – 46: 24	60-jarig bestaan en afronding.	In 1961 werd het 60-jarig bestaan gevierd. De vrijdenkersvereniging bleef ook na de oorlog bestaan: de idealen en denkbeelden bleken duurzaam. Er is alle reden tot trots.